

УДК 347.764:368.032.2

А.С. Адамов

ТОВАРИСТВА ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ

Специфіка морського страхування полягає в тому, що даний вид страхування рідко провадиться в комерційних страхових компаніях. До недавнього часу це страхування здійснювалося майже виключно в клубах взаємного страхування судновласників [1, с. 33]. Термін «клуб» є характерним для іноземного найменування цього типу страхової організації, яку у вітчизняній літературі заведено називати товариством взаємного страхування [2, с. 47-51; 3, с. 53-54], рідше – «страховим кооперативом» [4, с. 87]. Український законодавець використовує термін «товариство взаємного страхування» (ст. 14 Закону України «Про страхування») (далі – скорочено ТВС).

В Україні поки що не створена відповідна законодавча база, яка передбачала б умови створення та діяльності страховиків цієї організаційно-правової форми, а також відсутня судова практика. Хоча ст. 14. Закону «Про страхування» передбачає можливість громадян та юридичних осіб створювати товариства взаємного страхування з метою страхового захисту своїх майнових інтересів, а також існує Тимчасове положення про товариство взаємного страхування, затверджене постановою КМУ від 01.02.1997 р. № 132 із відповідними змінами від 04.06.2003 р., яке повинно було стати передумовою розроблення та прийняття відповідного законодавчого акта, якого й досі не було прийнято, але дані правові акти навіть не вказують, ТВС є комерційною чи некомерційною організацією. У зв'язку з цим жодне ТВС не було зареєстровано на території України.

У зв'язку з відсутністю ТВС на території України звернемося до досвіду іноземних держав. Про поширеність ТВС, наприклад, у державах Європейського Союзу свідчить той факт, що станом на 2000 р. серед 2806 зареєстрованих страховиків, які здійснюють страхування інше, ніж життя, 716 – становлять ТВС, а загальна кількість ТВС у країнах ЄС – 806, тобто 20% від загального числа зареєстрованих страховиків [5, с. 15-17].

ТВС за традицією в країнах ЄС називають Protecting and Indemnity Clubs, або скорочено P & I Clubs [5, с. 17].

Взаємне страхування судновласників набуло поширення у світі. Нині у світі діє понад 70 P & I Clubs, найбільш крупними з яких є клуби Англії, Швеції, Норвегії, США та Японії.

Проте якщо, наприклад, американські та скандинавські товариства побудовані в основному за національною ознакою, то крупні англійські клуби налічують у числі своїх членів судновласників більше ніж шістьдесят країн.

Коло страхових ризиків у цих товариствах вельми широке – від похоронних витрат у зв'язку із смертю члена екіпажу до штрафів, що стягуються портовими властями за порушення митних, санітарних та інших правил.

В європейській страховій теорії ТВС даються різні визначення, які дозволяють зрозуміти особливість цієї організаційно-правової форми страховика.

ТВС, наприклад, розглядається як добровільне об'єднання осіб, засноване на системі взаємних зобов'язань. При цьому члени об'єднання беруть на себе зобов'язання лише в межах сплаченого ними страхового внеску і здійснюють, таким чином, страхування один одного (взаємно страхуються) проти визначених, ними ж встановлених ризиків або ж обіцяють один одному деяку допомогу (наприклад, допомога з рятування, дітям та вдовам загиблих), гарантуючи один одному рівні права з однією лише відмінністю – у розмірі сплачених страхових внесків, виключаючи при цьому отримання будь-якого доходу; як об'єднання фізичних або юридичних осіб, які погодилися на свій страх і ризик зробити спільно все необхідне, щоб покрити (компенсувати) ці збитки; або як некомерційне товариство, утворюване для страхування ризиків їх же членів, які шляхом сплати фіксованого або змінного (варійованого) внеску гарантують цим останнім повне врегулювання один одному зобов'язань, що випливають з договору товариства.

ТВС розглядається значною мірою не як поширена форма товариства, а найпевніше як асоціація, відмінна від інших страхових компаній так званим подвійним зв'язком.

Член ТВС, або, як він ще іменується, – особа, що приєдналася до договору, є одночасно членом товариства і його страхувальником. Тому в ТВС розрізняють два типи відносин: асоціативний (кооперативний) та контрактний (договірний). Перший ґрунтується на статусі, зв'язку на основі членства, другий – на зв'язку через зобов'язання на основі договору страхування. Виходячи з мети діяльності ТВС, ці зв'язки нероздільні: членом товариства надається страховий захист, тоді як втрата якості страхувальника тягне за собою і втрату якості члена товариства.

Особливості ТВС ясніше виявляються порівняно з акціонерною формою. В акціонерне товариство статутний капітал вкладається з єдиною метою – отримання доходів.

Натомість, метою ТВС є не отримання прибутку для власників – акціонерів, а страхування осіб, що приєдналися до договору, за найсприятливішою ціною за ризик і на якнайкращих умовах. Іншими словами, член ТВС користується послугами, які жодна із страхових організацій у даний момент не може йому запропонувати, оскільки страхування здійснюється за тарифами, які найбільш прийнятні для осіб, що приєдналися до договору, а не для потреб підприємництва в даний момент.

Тому товариствам взаємного страхування, як правило, властиві такі основні ознаки [6, с. 31-34]: (1) некомерційна мета діяльності; (2) страхування ризиків членів самого товариства; (3) регулювання зобов'язань членів товариства; (4) відсутність статутного капіталу (статутний капітал у ТВС замінений засновницьким фондом, який може утворюватися внесками членів товариства або позичкою (позикою). Законодавством може бути встановлений мінімальний розмір засновницького фонду). Виключним предметом діяльності ТВС є страхування ризиків осіб, що приєдналися до договору. Якщо особа приєднується до договору, то вона водночас стає і членом товариства, і його страхувальником.

За загальним правилом, перелік ризиків, що підлягають страхуванню, вноситься самими членами товариства. Проте це не означає заборони для ТВС

здаватися до послуг посередників (агентів, брокерів). У разі, коли брокер все ж таки використовується, його послуги сплачує судовласник, а не ТВС.

У товариств взаємного страхування є й особливості у створенні та змісті установчих документів. Так, у статуті обов'язково вказуються [7, с. 30-31]:

- предмет, термін діяльності, юридична адреса, назва, територія, порядок і умови набування і виконання зобов'язань членами товариства;

- мінімальне число осіб, що приєдналися до договору (членів товариства). Вказівка мінімального числа осіб, що приєдналися до договору, необхідна для того, щоб товариство могло збалансовано компенсувати ризики;

- види страхування, що проводяться товариством;

- мінімальна сума страхових внесків у перший рік, із вказівкою внесків, яких повинно бути повністю внесено до реєстрації.

Як і інші товариства, ТВС можуть одержувати додаткові кошти, наприклад шляхом ухвалення дарувань і позик. Вони також мають право утворювати додатковий фонд з метою забезпечення платоспроможності. Органи управління і контролю в ТВС, як правило, такі самі, як і в акціонерних товариствах, але з урахуванням елементів специфіки товариства. Це – загальні збори, адміністративна рада, управління (дирекція) і ревізори.

Важливе значення має законодавча заборона в європейських країнах на встановлення цензової системи для участі в загальних зборах. Кожен член товариства має право на один голос незалежно від будь-яких своїх індивідуальних якостей.

Діяльність ТВС підконтрольна відомству страхового нагляду.

Відповідно до статуту, ТВС може мати фіксований або варійований (змінний) страховий внесок. Внесок вважається фіксованим, коли його розмір визначений з початку і на весь фінансовий рік як страхова премія, без можливості зменшення або докладання.

Варійованість страхових внесків потрібна для відновлення балансу, стійкості технічних результатів страхових операцій. Це може виражатися у зменшенні внесків або в їх докладанні. Варійованість внеску є додатковою формою забезпечення фінансової стійкості товариства. Що стосується зобов'язань, то вони не зменшуються залежно від результатів фінансового року.

Рішення про прийняття нових осіб, що приєдналися до договору, і про тарифікацію їх ризиків приймається адміністративною радою. Заборонено надання будь-якої переваги до осіб, що приймаються в ТВС.

Члени товариства не повинні сплачувати більше суми фіксованого страхового внеску, записаного в полісі, або більше максимальної суми варійованого внеску.

Рішення про додаткові внески ухвалюються адміністративною радою.

ТВС, як правило, є зареєстрованою компанією з обмеженою відповідальністю. Причому обмеження відповідальності в цьому разі полягає в тому, що при ліквідації товариства його члени зобов'язані внести внески, які не перевищують певної суми.

Треба відзначити, що характерною відмінністю ТВС від традиційних страховиків є діяльність ТВС, яка виходить за рамки суто страхових функцій. Послу-

ги, що надаються судновласникам ТВС при настанні страхових випадків, є не менш важливою складовою частиною взаємного страхування, ніж відшкодування збитків, оскільки вони спрямовані на їх зниження і водночас на зниження вартості страхування.

У цілому ці послуги зводяться до такого [8, с. 268-270]:

- а) консультації членам ТВС при настанні страхових випадків;
- б) видача гарантійного забезпечення для звільнення судна від арешту або для запобігання арешту;
- в) призначення сюрвейерів та інших фахівців від імені судновласників;
- г) надання допомоги у врегулюванні вимог до судновласника;
- д) призначення адвокатів від імені судновласників для ведення судових і арбітражних справ і контролю за ними;
- е) підбір кореспондентів ТВС у портах і керівництво ними;
- є) збір статистичних даних про страхові випадки, виявлення з них таких, що найчастіше повторюються, і вживання превентивних заходів щодо цього.

Фахівці, що призначаються ТВС, включаючи адвокатів, діють від імені судновласників, але повністю підвітні керівникам ТВС. Останні на підставі їхніх доповідей дають консультації, рекомендують шляхи врегулювання претензій, ведення справ і т. ін.

У кожного ТВС є свої кореспонденти майже в усіх портах світу. Кореспонденти практично здійснюють функції ТВС у місцевому масштабі. Підвітні вони в першу чергу не членам ТВС, а керівництву ТВС.

Як правило, кореспонденти ТВС це компанії, що спеціалізуються на наданні таких послуг і володіють достатньо високою кваліфікацією. В Україні в даний час відбувається налагодження кореспондентської мережі іноземних клубів взаємного страхування для обслуговування судновласників у національних портах.

Окрім конкретних дій, пов'язаних із страховими випадками, від кореспондента ТВС очікуються також дії по збору та інформації страховиків та їхніх членів про розвиток законодавства, про нові правила та інші проблеми, що впливають на страхування відповідальності, ведення робочих досьє на місцевих експертів, сюрвейерів і адвокатів, підтримку контактів з місцевими властями і т.ін. Слід зазначити, що кореспондентські фірми надають також за проханням і за рахунок судновласників багато послуг і по незастрахованих ризиках.

За правилами всіх ТВС, судновласник повинен сам врегулювати вимоги до нього, а потім подавати сплачені суми для компенсації ТВС.

Водночас судновласник зобов'язаний негайно повідомити ТВС про випадок, що відбувся, або подію, які можуть спричинити відповідальність судновласника. Одержавши таке повідомлення, ТВС може активно втрутитися і навіть узяти врегулювання інциденту на себе, але від імені судновласника. У будь-якому разі судновласник не має права сплачувати поставлені до нього вимоги по застрахованих ризиках без згоди ТВС або всупереч його рекомендаціям. При недотриманні цього ТВС може відмовити повністю або частково у відшкодуванні збитків.

Однією з найбільш важливих послуг, що надаються ТВС, є видача забезпечень, як правило, у вигляді гарантійних листів ТВС, що признаються достатніми

в багатьох країнах світу. Там, де гарантійні листи ТВС не приймаються (наприклад, у Туреччині), за дорученнями ТВС видаються банківські гарантії. Видача гарантійного листа може бути здійснена протягом декількох годин через кореспондента від імені ТВС.

При настанні страхового випадку або тільки при підозрі на виникнення збитків капітан через агента або безпосередньо викликає кореспондента ТВС на борт і з урахуванням його рекомендацій вживає невідкладних заходів, а також замовляє за необхідності сюрвейера та інших фахівців. Одночасно про страховий випадок і дії, що вживаються, повідомляється судовласникові. Фотокопії із судових та інших документів (а також будь-які свідчення) бажано передавати з дозволу судовласника, а оригінали залишати на судні (особливо при зіткненнях суден). Кореспондент ТВС, зібравши дані й документи про інцидент, збитки і вимоги, що ставляться, видає рекомендації судовласникові. У такому самому порядку ТВС використовують і послуги адвокатів.

Але не зважаючи на вкрай корисну діяльність ТВС з врегулювання претензій, необхідно зазначити, що у зменшенні збитків зацікавлений сам судовласник, незважаючи на компенсації страховика. Адже самі компенсації здійснюються за рахунок страхових внесків тих самих судовласників.

Оскільки принцип солідарності відіграє у ТВС набагато значнішу роль, ніж в акціонерному товаристві, ТВС легше виходить на контакт із судовласниками як потенційними страхувальниками, ніж це може зробити акціонерна страхова компанія. Отже, між цими двома видами страхових компаній діє перш за все принцип взаємодопомоги, а не конкуренції.

ТВС – досить складна і специфічна форма страховика. Тому уявляється, що повинен бути прийнятий спеціальний закон про ТВС, що сприяло б залученню національних судовласників – потенційних страхувальників.

Література

1. Федоров Л.М. Услуги Клубов взаимного страхования судовладельцев // Материалы по морскому праву. – М., 1972. – Вып. 1. – С. 32-41.
2. Гришин Г.В. Общества взаимного страхования // Страховое право. – 2000. – № 4. – С. 47-51.
3. Ковалевская Н.С. Правовое регулирование страховой деятельности // Страховое право. – 2000. – № 4. – С. 49-55.
4. Мусин В.А. Сущность и предмет морского страхования по советскому и иностранному праву. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – 102 с.
5. Статистичні дані наведені у статті: Турбина К.Е. Общества взаимного страхования в современной Европе (некоторые данные) // Страховое право. – 2000. – № 4. – С. 15-17.
6. Пылов К.И. Страхование. – М.: Российский Юридический Дом, 1995. – 315 с.
7. Бичикашвили П.Г. Общества взаимного страхования // Страховое право. – 2001. – № 1. – С. 26-31.
8. Юридический справочник капитана судов заграничного плавания / Под ред. к.ю.н. А.С. Кокина. – Л.: Изд-во Междунар. фонда истории науки, 1991. – 600 с.